

Д-р Вероника ***ИВАНОВА***

ОПИТ ЗА САМОПОЗНАНИЕ

Прости ми, Господи,
че често падам
и без бой,
в унииние, във гордост и в омраза.
В суетния си ден и в лудия си бяг,
аз огънчето на молитвата
едва успявам да опазя.

Но идват после часове,
онези кротки и притихнали,
сърцето ми тогава Те зове,
прости ми, Господи, прости ни!

За хилавата вяра и силната ми
гордост,
за глупавата врява, че мога, мога,
мога…
За всичките ми мисли – и гневни, и
суетни.

Тя любовта не се постига с мисъл,
ако сърцето ти не трепне.
Затуй Те моля:
смили се, Господи, смили се!

СВЕТИТЕ СЕДМОЧИСЛЕНИЦИ

От стр. 2

Според неговото житие, **св. Климент** е от европейските мизи, или българи, той е копнеел да се върне в България. Българските владетели св. Борис-Михаил и Симеон го пращат в третата част на България, Кутмичевица като учител, епископ Струмишки и Вèлички. Той построява манастири в местата за покой, подарени му от българския св. цар Борис в Главиница и Охрид, а след смъртта му неговите мощи (положени в Охрид) вършат чудеса, затова е наречен Охридски чудотворец, небесен архиепископ на престолния град.

Св. Наум придружава св. Климент в Девол като негов помощник. Работил неуморно в Преслав и основава своя школа. В 910 г. блажено се упокоява в изградения от него манастир край Охрид, където мощите му и досега остават неоткрити, но въпреки това извършват дивни чудеса.

Св. Горазд бил моравец по рождение и назначен от св. Методий за негов заместник като Панонски епископ. След като бил свален и прокуден от епископския престол, св. Горазд, като другите ученици, намерил топъл прием в България. Тук той се отдал на благовестие в югозападните предели на българското царство, в Македония. Руският пътешественик Виктор Григорович видял храм и манастир на св. Горазд близко до гр. Берат в Албания, където, според неговите думи мощите на светеца почиват неоткрити. По тези места се подвизава и **св. Сава**.

Св. Ангеларий е бил един от спътниците на св. Климент след изгонването им от Моравия. Изтощен от непосилни трудове по Христовото благовестие, наскоро след пристигането си в България, той починал в Плиска.

В житието на св. Климент и св. Наум се казва, че те са от Мизия и са синове на благородни родители. Иначе казано, те са от български аристократичен произход, т. е. синове на боили. (*Божидар Димитров, 2014)*

Както бе споменато, св. цар Борис I, с необяснима за онези времена, божествена прозорливост, съзира в делото на император Михаил самото негово величие и историческа значимост. Той разбира, че българският род има историческия шанс да се впише на славното четвърто място всред културния свят. Именно за това покойният историк Б. Димитров вижда учениците Климент, Наум и Ангеларий като специални царски пратеници, които имат за цел да изучат добре новата азбука. Далновидният български владетел подозира, че светите Кирил и Методий могат и да бъдат елиминирани от враговете на своето величаво дело. Известно е, че 200 ученици на светите братя са продадени в робство, но не и българските поданици Климент, Наум и Ангеларий. Те са освободени като български поданици и се представят лично на своя цар, който им възлага техните величави мисии. †

Проф. д-р Драгомир ***ЛАЛЧЕВ***
Институт за български език при БАН

НОВ ЕТИМОЛОГИЧЕН ПРОЧИТ НА ЕТНОГРАФСКОТО НАЗВАНИЕ *ТУРЛÁК*

Преди вътрешното си разселване в други части на България и в съседните страни на Балканите *торлáците*, отначало обитават селата във високите дялове на Западна Стара планина: Белоградчишко, Монтанско, Врачанско, Кулско и съседни райони около долината на р. Тимок, както и в Пиротско, Царибродско, Нишко. Този етнографоним е познат от разказа „По жицата” на Й. Йовков, където главният герой *Гунчо Торлакът*, търси с надежда бялата лястовица по пътищата на Добруджа.

Названието **турлáк** привлича от дълги години вниманието на мнозина краеведи, историци и лингвисти, стремили се да изяснят произхода му. Поради ограниченото място на изложение тук, не е възможно да се предадат всички обширни фонетико-морфологични опити на мнозина автори за изясняване на това название**.** Те могат да се видят подробно цитирани в статията на проф. Л. Илиева (1993:53-54). Затова тук, за икономия на текстово́ място, се спирам на тях в по-обобщен и компактен вид. Изследователи от предишните поколения като П.Р.Славейков, К.Иречек, Ст. Младенов, П. Скок, Р. Сефтерски, К.Влахов и др. се лутат и колебаят между двата фонетични варианта на названието **торлáк/турлáк**, като го свързват ту с думата *тор* - смет, ту с *турчин; тарлá* (тур. tarla) ’нива’, други пък го смятат за название на «млад и необуздан кон». Има опити да се обяви думата за „балкански турцизъм”, наследен от сектата на дервишите, или пък в названието се търси тюркски корен ***тор*** „мрежа” с твърде произволни изводи. Дори го обявяват за племенно название на тюрките, поради предполагаемо смесване на местни жители с турски и ногайски племена. Не липсва и тракийска версия за произхода на думата. Други изследвачи дирят корените на *турлáк* чак в далечните диалекти на алтайските езици, киргизо-кипчакската и уйгурската група население. Отиват и по-далече, като навлизат в територията на езици зад Урал, в Средна Азия и Сибир, на границата с Китай. След тези сложни, изморителни и разнопосочни справки и догадки, въпросът за произхода на **турлáк** е оставен без отговор и стои открит до днес (Илиева, цит. съч.).

Думата и днес се среща в два фонетични варианта: **турлáк** и **торлáк**, често обект на народна етимология. Причината за това е неправилната замяна на етимологично **у** с **о,** вероятно дължащо се на говорно и правописно колебание, поради несъзнателен стремеж към езикова естетика и благозвучие. Подобни случаи в речевата практика не са рядкост, срв. *фастък/фъстък*; *ходóжник/худóжник, дарвó/дървó* и др. Очевидно спонтанният стремеж към езикова корекция при коренните фонеми **о – у** в двата варианта *торлáк/турлáк*, се е появила на разговорно и диалектно ниво. Това явление е довело мнозина български краеведи, историци и лингвисти до колебливи, несполучливи и разнопосочни опити за тълкуване на **турлáк**, без да се отчитат регионалните исторически особености в традиционния бит и трудова дейност на местното население.

В съвременния „Български етимологичен речник», издание на БАН, (по-нататък БЕР), е представено разнообразно словообразувателно гнездо от думи с основа **тур(л)-**. То е твърде голямо, за да бъде цитирано детайлно. Някои от думите са омонимии с различни диалектни значения. Сред тях **ту́рла** е отбелязана като двоен омоним. Първият е със значение ’остър връх, чука’ , изведен от гръцка форма със същото значение ’връх, хълм, възвишение, купчина’ . Вторият омоним е отбелязан семантично като ’яма, в която се приготвят дървени въглища’, и се свързва с форми от турската диалектна фонетика с коренна фонема **о:** *torluk, torluga* (БЕР 2017:422-423). Замяната на българската наставка *–ла* с турската *–luk* е плод на междуезикова и диалектна интерференция, при заемането на *ту́рла* в турски език. По тази причина тълкуването на *турлу́к* в БЕР е насочено неправилно към тези турски диалектни форми (SDD 3, 1957:1385) без да се отчита, че в северозападните български

Продължава на стр. 6

От стр. 5

гòвори коренът тур- е от латински, след който следва български суфикс *–ла.* С него в говора на СЗ България е образувана думата *ту́р-л(а)*, от която са развити съществителните от м.р. *турлу́к* и *турла́к*. Поради това в БЕР не е направена словообразувателна връзка между двете сродни думи: **ту́рла** «горивна пещ» и **турла́к** «въглищар» и затова основното тълкуване на думата *турла́к* е препратено неточно към фонетичния му коректив вариант на **о**: *торла́к*, изведен от турско *torlak* със значение ’млад, неопитен; лекомислен; (за кон) необязден’ (БЕР 2017:146, 423).

Гореизброените опити за тълкуване на **турла́к** са недостатъчно убедителни, поради механично прилагане на формално-граматическия метод в езиковия анализ, както и насочване на вниманието към фонетиката и словообразуването на езици и народи от Средна Азия и Сибир, твърде отдалечени географски и етнографски от битието на българския селянин от Западна Стара планина. В случая е пренебрегнат съществен сегмент от интердисциплинарния и етнолингвистичен подход, съобразен с географската локация, в която е възникнал диалектизмът *турла́к*. От важно значение за етимона се оказват етнографонимните особености в първичната лексикална семантика. Това намира потвърждение в общотеоретичната статия на М. Божилова, посветена на етно- и социолингвистичния аспект в ономасиологичните и семасиологични изследвания на лексикалните единици (Божилова 2000:223-231).

Началното си разпространение названието *турла́к* бележи в планинската част на СЗ България и по Дунавския лимес. Там изобилстват множество останки от римски крепости: *Ка́стра*

Монтане́зиум (дн. Монтана), *Боно́ния* (Видин), *Ка́стра Ма́ртис* (гр. Кула, Видинско); *Ме́дека* при гр. Вършец; *Рациа́рия* (Арчар), *Пи́рот; Наи́сос* (Ниш) ; Сингидунум (дн. Белград) ;*Фе́ликс Ромулиа́на* - кастел на рим. император Галерий при гр. Зайчар (СИ Сърбия); градовете ***Ту́рну Севери́н*** **и** ***Ту́рну Магуре́ле*** на румънския бряг на Дунава, с крепостни останки от времето на император Септимий Север и др. Именно в такива райони с древни пътища, планинските въглищари са наблюдавали формата на римските укрепления и са зидали своите *ту́рли* (въглищни пещи), наподобяващи кръглите крепостни кули. Твърде вероятно турлаците да са потомци на местните жители, които преди векове са строили тези отбранителни съоръжения. Такива има не само южно от Дунав, но и на север, където са останките от казармите на римските легиони от II в. при румънските градове Клуж, Алба Юлия, Турну Северин Сибиу и др. Тази културно-историческа информация дава сигурен ориентир за произхода на част от старинната лексика, запазена в българските диалекти и топонимията.

Като изходна основа за тълкуване на названието *турла́к*, използваме регионалните особености в бита на селското население, известно като балкано-романско (влашко), наследник на късната Римска империя. Очевидно в *северозападните български говори* от векове думата *турла́к* е била употребявана ежедневно като добре познат професионим с първично неутрално значение „работник в *ту́рла* – пещ за производство на дървени въглища; угляр, жижняр, въглищар”. Макар днес това значение да е силно избледняло, то не е самоназвание, а прозвище, давано от околните полски села на планинските жители от Западна Стара планина. Впоследствие прозвището *турла́к* придобива вторично общо значение „преселник” и подобно на

мигрантните думи *шоп* и *арнаутин*, започва да се среща и в твърде отдалечени източнобългарски говорни райони. Суфиксът *–ак*, подобно в *глупа́к, проста́к, бедняк, голта́к, дебела́к* и под., днес има пейоративно-ироничен и грубоват смисъл, което обяснява появата на вторичен нюанс в значението на *турла́к*.”човек с ниска битова култура”. Затова и Найден Геров я дава в речника си само с вторичните й производни значения и я определя неправилно като турска: 1/дивак, простак; 2/ нечистник, мръсник; 3/ насмешливо название, давано от жителите на част от България за жители в друга част и обратно: „*яде торлашки*”, т.е. нечисто, мръсно

(Геров 1904:348). Същото укорно значение за селяните от планинските села на СЗ България е посочено и в друг лексикографски справочник (РРОДД 1974:514).

Очевидно тежкият и непривлекателен физически труд на въглищаря, в условията на сажди, прах и мръсотия, е дал отпечатък върху външния вид и грубите му нрави. Пейоративността се дължи на факта, че въглищарството, като тежък и мръсен занаят през епохата на Османската империя, не е привлекателно като градската професия на търговеца, сарафина, хекúмина (доктора) и спицéрина (аптекаря), упражнявани предимно от богати и влиятелни евреи, гърци и арменци. А нашенският *турла́к*, подобно на *мърва́ка* от Беломорието е доставял горивния материал както за железодобивните пещи (маданите) и ковачниците, така и за отопление на градските конаци и ханища чрез *мангáли* – стар, открит тип подвижни печки с халки за пренасяне „от одая в одая…». В медното джезве, заринатото сред горещите въглени на железния мангал, се е варяло кафето на чорбаджията, бакалина, сарáфина, даскала – все «хора от първа ръка» сред тогавашната градска интелигенция. По-заможните са се отоплявали и с кáхлени печки (джамáли). По селата пък на Турската империя бедните жители отоплявали бордéите си (уземни жилища) с прости, опушени *коптóри* (рум. coptór „огнище, измазано с глина”). Днес някогашните градски железни мангали вече са музейни експонати. Тяхно бледо подобие сега са модните туристически «барбекюта» на дървени въглища, за разглезени забавления…

През късното Средновековие производството на дървени въглища, като висококалорично

гориво, се извършва от турлаците при определен температурен режим в иззидани от камъни високи пещи с форма на пресечен конус, наричани *ту́рли*. В тях дървата се нареждат сурови и кръстосано, като тлеят при ограничен достъп на въздух, без да изгарят, а само до полуовъгляване. Лексикалната основа на *ту́рла* е оформена от лат. *turris «*укрепление”, в аблатив и сингулар: *turre* и *turri* “кула, замък, дворец»; кула на укрепление» (ЛБР 1999:715) с българска наставка – *ла*, както при стилистично неутралните *ку́кла, ту́хла, зу́рла, гу́гла, дрóпла, ри́тла, жéгла, игла́, метла́, тесла́, мъгла́* и под. Българската диалектна дума *ту́рла*, оформена със същия суфикс, се среща и в румънски език *túrlă* ”кула, купол, камбанария” (РБР 1962: 1154).

Във френски език съществува дума *tour*; нем. *Turm*; англ. *tower* (*the tower of Babel “Вавилонска кула”*) - всички със значение ”кула, крепост”. Фигуралната метонимия (преносна употреба) на крепостната кула се съдържа и в средновековните имена на западноевропейски градове - италианският гр. ***Тури*** в Тарантския залив на Йонийско море, близо до областта Калабрия; финландският град ***Турку*** с крепост от XIII в.; френският град **Тур** (Tours) от 1461 г. в долината на река Лоáра, наситена с древни замъци. Градът е ранносредновековен епископски център в древна Галия (дн. Франция), свързан с християнския мисионер св. Мартин (ЖС 2001:347-372); римските крепости при градовете ***Ту́рну Севери́н*** и ***Ту́рну Магуре́ле*** на румънския бряг на Дунава, пазещи спомена за римския император Септимий Север (II-III в.) Причината за метафоричната (преносна) употреба на латинския корен в българската диалектна дума *ту́рла* се крие в приликата между формите на крепостната кула и въглищната пещ. И двете понятия са с кръгъл, издължен профил във вид на конус с пресечен връх. При въглищната пещ това е необходимо, за да има откъде да излиза димът, пушекът от горенето на дървата, а при крепостната кула пресеченият коничен връх е зает от бойните зъбери за стрелците. Кръглите крепостни кули се срещат като архитектурни елементи, двустранно фланкиращи входните порти на средновековните замъци и укрепления. Не случайно и шахматната фигурка, наричана *тур* (синоним *топ*) с назъбено върхче, я виждаме изработена от дърво във вид на малка крепостна, кръгла куличка. Големите варджийски пещи, по подобие на въглищните, също са иззидани кръгли, с форма на пресечен конус. С течение на времето, началният етимон на *ту́рла* - „кръгла бойна кула” започва да избледнява и в образната представа на следващите поколения преносната връзка между крепостното съоръжение и въглищарската пещ вече се губи. Впоследствие от *ту́рла* се развива производната форма *турлу́к* „земна яма за производство на дървените въглища”**(**БЕР 2017:426), без наличие на зидана пещ. В тези примитивни и незидани, открити огнища, наредените дърва се затрупват плътно с чимове трева и пръст за ограничаване силата на горене.

Продължава в бр. 53